

Ladislava Suchá

OPEN ACCESS V ČESKÉ REPUBLICE: DOPOSUD NEPROBÁDANÉ POLE?

Zajímavosti z oboru

Abstrakt:

Cílem tohoto článku je představit některé příležitosti výzkumu v oblasti vědeckého publikování v režimu otevřeného přístupu. V zahraniční literatuře se lze setkat s celou řadou výzkumů na toto téma, komplexnější zmapování situace v České republice zatím chybí. Znalost prostředí, ve kterém vznikají a šíří se vědecké texty, je přitom prvním krokem k rozhodování o efektivním publikování, vykazování a hodnocení vědy.

Klíčová slova: *Open Access, otevřený přístup, výzkum, publikování, věda*

Abstract:

The article presents the possibilities of research in the field of scientific publishing in Open Access. Concerning this topic, we can find a wide range of research in the foreign literature, but there is not any more comprehensive situation study in the Czech Republic. Nevertheless, the knowledge of the scientific publishing background is the first step in decision making on an effective publishing, presenting and evaluation of science.

Keywords: *Open Access, research, publishing, science*

1 Změny ve vědeckém publikování a iniciativa Open Access

Vědecké publikování prochází zejména od 90. let minulého století významnými změnami. Princip Open Access (otevřený přístup) je ze všech těchto změn pravděpodobně jednou z nejvýznamnějších. Open access bývá definován jako „(z)působ vědecké komunikace, alternativa k tradičnímu šíření vědeckých poznatků prostřednictvím vědeckých časopisů. Principem je neomezený online přístup k vědeckým informacím, který zajišťuje auto-archivace článků v otevřených repozitářích nebo publikování v otevřených časopisech.“¹

Jako výhody otevřeného přístupu se obvykle uvádí zrychlení výměny vědeckých informací, rozšíření dostupnosti a zvýšení viditelnosti vědeckých informací,

1 Open Access v ČR, 2011. Dostupné online z: <http://www.openaccess.cz> [cit. 2011-04-13].

zvýšení čtenářské základny a informačního dopadu². Na stranu druhou někteří autoři upozorňují i na jeho nevýhody – v mnoha disciplínách je open access či "online" synonymem nižší kvality³ – Open Access časopisy jsou v této souvislosti především spojovány s nižší kvalitou recenzního řízení⁴.

V zahraničí se publikování v režimu otevřeného přístupu věnuje řada studií zaměřených na různé dílčí aspekty publikování (např. na důvěru a ochotu vědců publikovat v režimu open access, měření a hodnocení kvality textů, různým formám recenzních řízení či ekonomickým modelům publikování). Statistická data, která by mohla tvořit základ podobných výzkumů v České republice, jsou již částečně dostupná. V následujících kapitolách se pokusím představit dva jejich nejdůležitější zdroje a zároveň identifikovat možné další směry budoucích výzkumů, které by tato data vytěžily.

2 České open access časopisy v databázi DOAJ

Jedním ze zdrojů informací o českých Open Access časopisech může být samozřejmě Directory of Open Access Journals⁵ (DOAJ), ve kterém je aktuálně registrováno 48 českých titulů (celkově se v něm nachází 6458 časopisů, což představuje 562187 článků⁶). DOAJ však neindexuje automaticky všechny časopisy (vydavatel musí o zařazení do databáze požádat, a to až po dvou vydaných číslech). Právě pro své významné pokrytí časopisů je DOAJ významným potenciálním zdrojem statistických informací o těchto časopisech.

Česká republika se nachází v současné době na 29. příčce v seznamu zemí podle počtu časopisů zařazených do DOAJ s 48 tituly (na prvních třech příčkách se nalézají USA - 1225 titulů, Brazílie - 587 titulů a Velká Británie - 507 titulů). Prvních pět titulů bylo zařazeno do databáze již v roce 2003. Řada titulů se může pochlubit dlouhou tradicí (speciálním případem jsou *Listy cukrovarnické a řepařské*, které vychází od roku 1882), ale najdeme zde i docela nové časopisy jako například *ProInflow: Časopis pro informační vědy*.

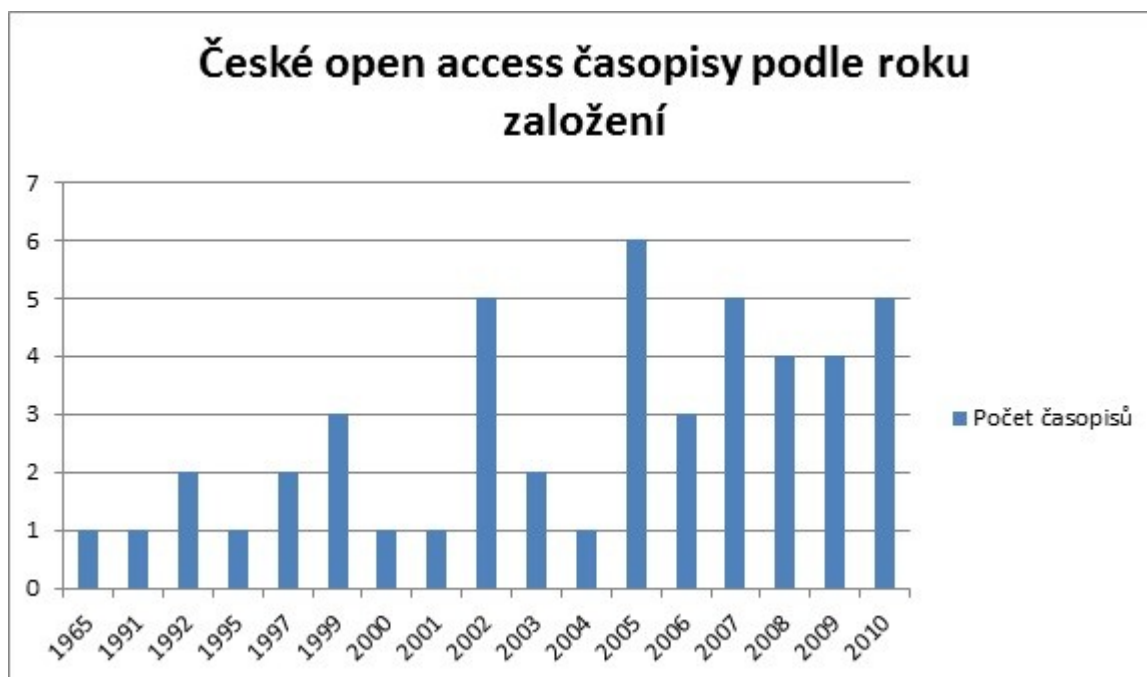
2 Open Access v ČR, 2011. Dostupné online z: <http://www.openaccess.cz> [cit. 2011-04-13].

3 Open Access v ČR, 2011. Dostupné online z: <http://www.openaccess.cz> [cit. 2011-04-13].

4 Studie SOAP ukazuje, že názor, že příspěvky publikované v režimu open access obsahují méně kvalitní výzkum, nebo že open access podrývá recenzní řízení, má 10 až 20 procent vědců (Dallmeier-Tiessen S, Darby R, Goerner B, Hyppoelae J, Igo-Kemenes P, Kahn D, et al. *First results of the SOAP project. Open access publishing in 2010*. 2010 Oct; Dostupné online z: <http://arxiv.org/abs/1010.0506> [cit. 2011-04-15].

5 Dostupné online na: <http://www.doaj.org/doi?func=byCountry&uiLanguage=en>.

6 Údaj je aktuální k 30. dubnu 2011, 14:04 hodin.

Graf 1: České open access časopisy podle roku založení⁷

Vydavateli jsou zejména univerzity (25 titulů), Česká akademie věd (5 titulů), najdeme zde ale i případ komerčního vydavatele, kterým je Prague Development Center (příspěvky v jejich čtyřech časopisech autoři hradí částkou od 100 do 200 Eur za článek). Celkově poplatek za publikaci článku vyžaduje sedm časopisů:

- *Business and Economic Horizons*⁸,
- *Radioengineering*⁹,
- *Perspectives of Innovations, Economics and Business*¹⁰,
- *Applied Technologies and Innovations*¹¹,
- *Medical and Health Science Journal*¹²,
- *Acta Veterinaria Brno*¹³,
- *Physiological Research*¹⁴.

7 Graf vygenerován na základě dat Directory of Open Access Journals.

8 Dostupné online na: <http://academicpublishingplatforms.com/journal.php?journal=BEH>.

9 Dostupné online na: <http://www.radioeng.cz/>.

10 Dostupné online na: <http://academicpublishingplatforms.com/journal.php?journal=PIEB&id=1>.

11 Dostupné online na: <http://academicpublishingplatforms.com/journal.php?journal=ATI&id=2>.

12 Dostupné online na: <http://academicpublishingplatforms.com/journal.php?journal=MHSJ&id=4>.

13 Dostupné online na: <http://actavet.vfu.cz/index.html>.

14 Dostupné online na: <http://www.biomed.cas.cz/physiolres>.

Velmi různorodé je spektrum oborů - od hojně zastoupené ekonomie a politologie až po informační studia a knihovnictví. Mezi časopisy najdeme ale i tituly věnované psychologii, lingvistice nebo vojenským vědám.

Obor	Počet časopisů
<u>Education</u>	1
<u>Forestry</u>	1
<u>Gender Studies</u>	1
<u>Geography</u>	1
<u>Law</u>	1
<u>Library and Information Science</u>	1
<u>Linguistics</u>	1
<u>Mathematics</u>	1
<u>Mechanical Engineering</u>	1
<u>Military Science</u>	1
<u>Physics (General)</u>	1
<u>Physiology</u>	1
<u>Science (General)</u>	1
<u>Transportation</u>	1
<u>Animal Sciences</u>	2
<u>Business and Management</u>	2
<u>Earth Sciences</u>	2
<u>Electrical and Nuclear Engineering</u>	2
<u>Chemical Technology</u>	2
<u>Chemistry (General)</u>	2
<u>Plant Sciences</u>	2
<u>Psychology</u>	2
<u>Sports Science</u>	2
<u>Technology (General)</u>	2
<u>Agriculture (General)</u>	3
<u>Medicine (general)</u>	3
<u>Political Science</u>	3
<u>Economics</u>	4

Tab. 1: Počet časopisů podle jednotlivých oborů¹⁵

15 Graf vygenerován na základě dat Directory of Open Access Journals.

Výrazná většina titulů (30) je výhradně v anglickém jazyce. Pouze v českém jazyce jsou vydávány dva časopisy, v českém a slovenském jazyce také dva tituly, tři tituly kombinují český a anglický jazyk, devět titulů má kombinaci českého, slovenského a anglického jazyka. Databáze obsahuje také jeden časopis, který vychází v kombinaci anglického, francouzského, německého a italského jazyka (Linguistica Pragensia).

Údaje v databázi DOAJ lze ještě dále vytěžit pro další statistické zpracování, které by umožnilo srovnání situace v České republice se zahraničím a lepší poznání lokální situace časopisů s otevřeným přístupem. Zajímavé by bylo například porovnat způsoby recenzních řízení, které se uplatňují právě v České republice.

3 Česká republika ve výzkumu projektu SOAP

Projekt SOAP (Study of Open Access Publishing)¹⁶ sleduje a porovnává nabídku a poptávku po publikování s otevřeným přístupem v recenzovaných časopisech. Projekt má tři fáze:

- popis nabídky publikačních řešení s otevřeným přístupem,
- popis poptávky po publikování s otevřeným přístupem ze strany vědců formou mezinárodního dotazníkového šetření,
- porovnání zjištěné nabídky a poptávky.

V době dokončení této práce (duben 2011) se projekt nacházel mezi druhou a třetí fází¹⁷.

V České republice se projektu SOAP podařilo nasbírat poměrně uspokojivé množství dat – dotazník, který tvořil základ sběru dat ve druhé fázi, zodpovědělo 279 respondentů z České republiky (převážně vědců z široké palety institucí). 176 respondentů zároveň působí jako recenzenti odborných časopisů. Téměř tři čtvrtiny si je vědomo existence oborového časopisu s otevřeným přístupem ve svém oboru.

16 Dostupné online na: <http://www.project-soap.eu>.

17 Dotazníkové šetření bylo spuštěno v květnu 2010 a jeho výsledky byly publikovány v lednu 2011 na konferenci SOAP Symposium (<http://project-soap.eu>).

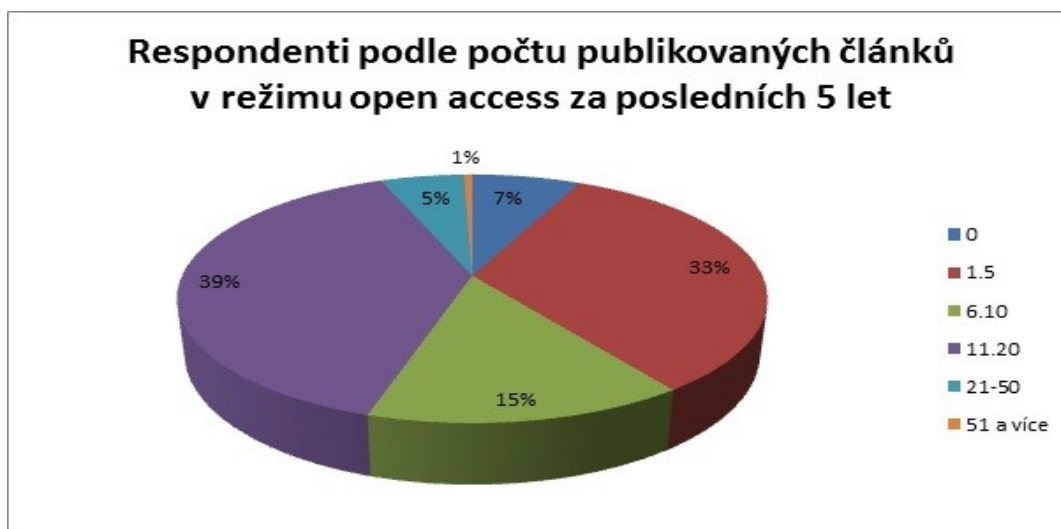
Graf 2: Existuje ve vašem oboru časopis, který publikuje články v režimu otevřeného přístupu?¹⁸

Zajímavé je také podívat se na složení respondentů podle publikovaných článků v open access časopisech:

Počet článků publikovaných v open access časopisech za posledních 5 let	Počet respondentů
0	26
1-5	120
6-10	54
11-20	143
21-50	20
51 a více	2

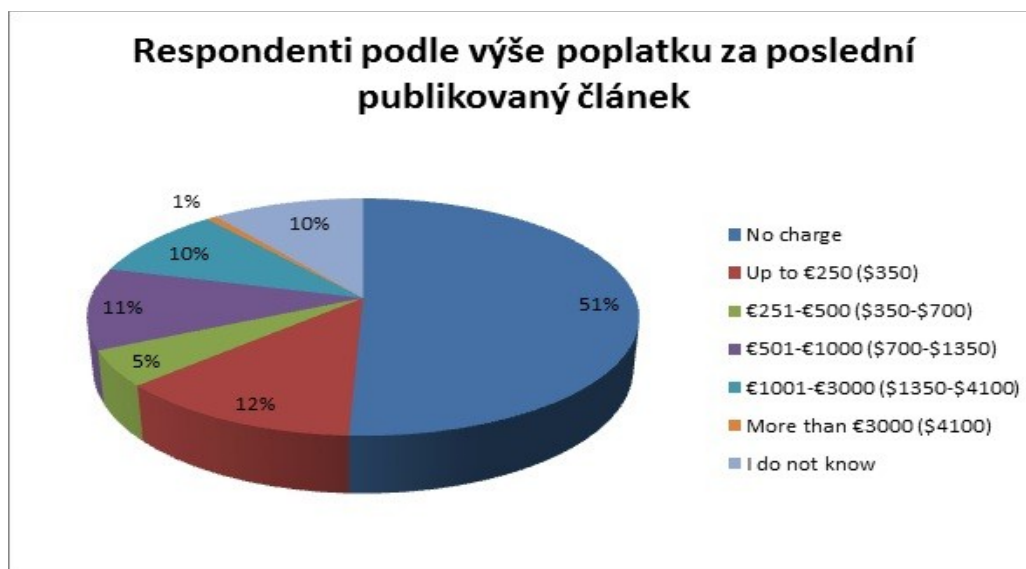
Tab. 2: Respondenti podle počtu publikovaných článků v režimu open access za posledních 5 let

¹⁸ Graf vygenerován na základě dat z dotazníkového šetření SOAP.

Graf 3: Respondenti podle počtu publikovaných článků v režimu open access za posledních 5 let¹⁹

Respondentů, kteří odpověděli na otázku o poplatcích za poslední publikovaný článek, bylo 144. Z nich více než polovina publikovala svůj poslední článek v časopise, který neuplatňuje žádné poplatky ze strany autora. Složení poplatků za publikování bylo mezi českými respondenty následující:

Graf 6: Respondenti podle výše poplatku za poslední publikovaný článek²⁰

19 Graf vygenerován na základě dat z dotazníkového šetření SOAP.

20 Graf vygenerován na základě dat z dotazníkového šetření SOAP.

Výsledky projektu SOAP skýtají obrovské možnosti pro sekundární analýzu, která by mohla být námětem pro další vědecké práce. Další analýzy by se mohly zaměřit zejména na otázku důvěry českých vědců k projektu open access, postoje k otevřenému přístupu a jejich segmentaci dle oboru a osobních charakteristik vědců. Zajímavé by mohlo být i porovnání se situací v zahraničí.

Pro české prostředí by mohlo být také užitečné studii zopakovat v českém jazyce – což by pravděpodobně pomohlo zvýšit návratnost zejména v humanitních a sociálně-vědních oborech. Další postup by bylo vhodné konzultovat přímo s kanceláří Study of Open Access Publishing (SOAP) project, která byla zřízena v rámci Evropské organizace pro nukleární výzkum (CERN)²¹.

4 Shrnutí: náměty pro výzkum v oblasti otevřeného přístupu

Nabídnuté grafy a tabulky jsou pouze první malou ukázkou informací, které lze z dat DOAJ a SOAP Survey získat. Celkově lze shrnout, že v České republice chybí výzkumy v oblasti Open Access a vědeckého publikování. První data jsou však již k dispozici a prvním krokem by mělo být jejich sekundární zpracování. Podobné analýzy by si jistě zasloužily samostatnou práci, která by se mohla zaměřit především na následující okruhy:

- Jaké časopisy existují v Českém prostředí?
 - V jakých oborech se uplatňují časopisy s otevřeným přístupem?
 - Jaké finanční modely tyto časopisy využívají?
 - Jaký druh recenzního řízení je v časopisech uplatňován?
- Jaké jsou v českém prostředí postoje vědců k publikování v režimu otevřeného přístupu?
 - Panuje zde důvěra k Open Access časopisům?
 - Jsou open access časopisy přínosem pro vědu? Liší se toto přesvědčení dle vědního oboru?
 - Je otevřený přístup vnímán jako přínos pro širší komunitu konzumentů vědeckých textů?
 - Je otevřený přístup vnímán jako řešení finančních problémů spojených s otevřeným publikováním?
 - Jak je vnímán vztah otevřeného přístupu a kvality vědeckých časopisů?

21 Kontakty na kancelář lze najít na: <http://project-soap.eu/contact>.

- Je recenzní řízení vnímáno odlišně u časopisů s otevřeným přístupem než u tradičních časopisů?
- Jaká je aktuální publikační praxe v České republice?
 - Existují v jednotlivých vědních oborech časopisy s otevřeným přístupem?
 - Jakou měrou využívají autoři možnosti publikovat v časopisu s otevřeným přístupem?
 - Jaké jsou motivace pro a proti publikování v časopisech s otevřeným přístupem?
 - Jaké modely financování Open Access časopisů jsou běžné v jednotlivých oborech?
 - Jaká je využívanou zdrojů publikovaných v režimu s otevřeným přístupem?

Poznámka: Publikovaný text je součástí autorčiny rigorózní práce a zároveň podkladem pro práci dizertační. V případě zájmu o spolupráci na výzkumu lze autorku kontaktovat prostřednictvím mailu.

Použité zdroje:

1. *Open Access v ČR*, 2011. Dostupné online z: <http://www.openaccess.cz> [cit. 2011-04-13].
2. Dallmeier-Tiessen S, Darby R, Goerner B, Hyppoelae J, Igo-Kemenes P, Kahn D, et al. *First results of the SOAP project. Open access publishing in 2010*. 2010 Oct; Dostupné online z: <http://arxiv.org/abs/1010.0506> [cit. 2011-04-15].
3. <http://www.doaj.org/doaj?func=byCountry&uiLanguage=en>
4. <http://academicpublishingplatforms.com/journal.php?journal=BEH>.
5. <http://www.radioeng.cz/>
6. <http://academicpublishingplatforms.com/journal.php?journal=PIEB&id=1>.
7. <http://academicpublishingplatforms.com/journal.php?journal=ATI&id=2>.
8. <http://academicpublishingplatforms.com/journal.php?journal=MHSJ&id=4>
9. <http://actavet.vfu.cz/index.html>
10. <http://www.biomed.cas.cz/physiolres>
11. <http://www.project-soap.eu>.